

Анна Малюга

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА НАЙМЕНУВАНЬ ЯВИЩ ПРИРОДИ

Стаття містить результати вивчення найменувань явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах як відображення їх мовної картини світу.

Ключові слова: *лексична одиниця, лексико-семантичний варіант, мовна картина світу, найменування явищ природи.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується підвищеною увагою до проблем лексичної семантики. Серед них важливе місце посідає проблема вираження національних відмінностей у мовах.

Пропонована стаття містить результати дослідження найменувань явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах як відображення їх мовної картини світу.

Мета статті полягає у встановленні особливостей мовних картин світу англійської, німецької, іспанської, української та російської мов на матеріалі лексем, що позначають явища природи в цих мовах.

Матеріал дослідження склала вибірка з тлумачних словників п'яти мов. Загальна кількість найменувань явищ природи (далі НЯП), що їх було отримано шляхом суцільної вибірки, становить 1197 лексем у п'яти мовах: в англійській мові – 222, в німецькій мові – 219, в іспанській мові – 338, в українській мові – 246, в російській мові – 172 лексеми.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системних досліджень НЯП зіставного характеру із залученням декількох мов, потребою подальшого емпіричного дослідження лексичних одиниць різних тематичних груп на матеріалі різноструктурних мов, що створює підґрунтя лексико-семантичної типології, а також значущістю цієї тематичної групи у вивченні різних мовних картин світу.

Питання зіставного вивчення лексичного рівня споріднених і неспоріднених мов викликають особливий інтерес, тому що саме у лексиці найбільш яскраво відображена специфіка національних мовних систем [1, с. 39]. Л. Ніколаєва зазначає, що “лексика дає можливість різноаспектного вивчення мов як вияву національно-культурного багатства народів, їх ментальності та способу бачення світу” [2, с. 24]. На думку М. Кочергана, “з усіх рівнів структури мови лексико-семантичний найбільшою мірою й безпосередньо пов'язаний з позамовною дійсністю, а, як відомо, називання предметів, явищ, реалій позамовної дійсності має яскраво виражений культурний характер” [3, с. 9].

Порівняльний аналіз дає змогу розкрити своєрідність рідної мови й культури на тлі інших мовних картин світу. Джерела контрастивного вивчення мовних культур беруть витоки з лінгвістичної філософії В. фон Гумбольдта, який вважав, що “порівняльне вивчення мов лише у тому разі зможе привести до правильних і суттєвих висновків про мову, розвиток народів і становлення людини, якщо воно стане самостійним предметом, спрямованим на виконання своїх завдань і досягнення цілей” [4, с. 307].

Поняття картина світу широко використовується представниками найрізноманітніших наук: філософії, психології, культурології, лінгвістики (такі напрямки, як когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, концептологія) та ін. Але незважаючи на широке коло функціонування у різних наукових сферах, як зазначає О. Корнілов, це поняття “певною мірою, як і раніше, залишається метафорою, не завжди отримує достатньо чітке та однозначне тлумачення навіть у колі спеціалістів одного профілю” [5, с. 3]. Тієї самої думки дотримує В. Манакін, який вважає, що поняття мовної моделі (картини) світу “залишаються найбільш розмитими в плані їх наукового розуміння і вірогідного застосування” [6, с. 3].

Реконструювання мовної картини світу є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Можна виокремити низку праць, присвячених становленню поняття “мовна картина світу” [7; 8], відображенню мовної картини світу в лексичній семантиці і прагматиці [9; 10; 11], ролі метафори у формуванні мовної картини світу [12; 13; 14], національній специфіці мовної картини світу і наукової картини світу [5; 15]. Г. Колшанський підкреслює, що “картина світу, укладена у всій семантичній системі мови, є продуктом пізнавальної діяльності людини, що неминуче примушує розглядати семантику мови як у синхронічному, так і в діахронічному плані, тільки у взаємозв'язку всіх пізнавальних актів” [16, с. 59].

Поняття мовної картини світу бере свій початок в ідеях В. фон Гумбольдта та неогумбольдтіанців про внутрішню форму мови і в ідеях американської етнолінгвістики, зокрема у так званій гіпотезі лінгвістичної відносності Е. Сепіра й Б. Ворфа [17, с. 3–5].

На думку З. Чанишевої, мовна картина світу – це “закріплена у змістовному боці мовних одиниць, відображена в свідомості людини картина об’єктивної дійсності” [18, с. 67]. Г. Колшанський стверджує, що картина світу, відображена у свідомості людини, “є вторинним існуванням об’єктивного світу, яке є закріпленим і реалізується у своєрідній матеріальній формі” [16, с. 15]. Свідомість людини, сприймаючи об’єктивну дійсність, відображає її, внаслідок чого виникає певна картина світу.

Мовну картину світу зазвичай протиставляють науковій і, своєю чергою, Ю. Апресян називає її наївною [19, с. 57]. І власне “мовна, наївна картина світу виступає об’єктом лінгвістики” [20, с. 11]. Так, “хоча ми знаємо, що Земля обертається навколо своєї осі, а також навколо Сонця – і цим зумовлено чергування днів і ночей у країнах з помірним кліматом, ми все одно говоримо, що сонце зійшло і зайшло, що йде дощ, хоч знаємо, що дощ – це не жива істота, в нього немає ніг і він не може ходити” [21, с. 130].

Мовознавці розрізняють мовну й концептуальну картини світу: перша оперує значеннями слів, а друга – поняттями.

“Притаманний мові спосіб концептуалізації дійсності, з одного боку, є універсальним, а з другого – національно специфічним, у такий спосіб носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов. У зв’язку з чим вчені говорять про національну мовну картину світу, яка втілює в собі загальне, стійке, те, що повторюється у сприйманні світу окремими представниками того чи іншого народу” [22, с. 14]. Національний елемент мовної картини світу, який перебуває під впливом насамперед національної етноментальності народу, а також природних, географічних умов, є ключовим у розмежуванні мовних картин світу [23, с. 11]. Досліджуючи питання національної мовної картини світу (далі НМКС), І. Чернишенко зазначає, що “існує така кількість НМКС, скільки існує мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатовікової роботи колективної етнічної свідомості над осмисленням і категоризацією буття людини”, а “неповторність кожної НМКС стає очевидною лише на тлі інших таких самих НМКС, тому їхнє зіставлення й аналіз універсальних та ідеоетнічних компонентів викликає неабиякий науковий інтерес” [24, с. 158].

Пізнаючи навколишню дійсність, люди відображають її у своїй свідомості, але форми цього відображення у мові можуть бути різними. “Так, з одного боку, всі людські істоти мають поняття про існування універсальних природних явищ, усі вони усвідомлюють існування окремих частин власного тіла. Проте вони по-різному думають про ці, здавалося б, однакові явища, по-різному сприймають ті самі речі” [25, с. 27]. А. Вежбицька вказує на те, що “слова, які позначають частини тіла, і слова, що позначають світ, який нас оточує, можуть опинитися настільки ж лінгвоспецифічними, як і слова, що відносяться до звичаїв, ритуалів і вірувань” [26, с. 188]. Наприклад, ескімоси мають велику кількість найменувань різновидів снігу, а ацтеки, навпаки, позначають холод, лід і сніг одним словом [27, с. 178], багато мов розрізняють кілька видів вітру, але не мають загального позначення цього явища природи [28, с. 1182], у саамів налічується близько 20 слів на позначення різних видів льоду, різні ступені холоду передаються за допомогою 11 слів, тоді як для іменування снігу використовується 41 слово [29, с. 43].

Явища природи тією чи іншою мірою є значущими для всіх мешканців Землі (транскультурні універсалиї – сонце, місяць, небо, вітер і т. д.), але різні території можуть мати свої особливості для народів, що їх населяють [30, с. 37].

“У мові знаходить своє відображення нескінченне розмаїття умов, в яких здобувалися людиною знання про світ, – природні особливості народу, його суспільне життя, історичні долі, життєва практика тощо” [16, с. 24].

Сприймання навколишнього світу частково залежить від культурно-національних особливостей носіїв конкретної мови. Тому, з погляду етнології, лінгвокультурології та інших суміжних областей, найбільш цікавим є з’ясування причин мовних розбіжностей у мовних картинах світу. Всі невідповідності, коли в одній мові відсутня лексична одиниця на позначення відповідного об’єкта, а в іншій наявне або “багатослівне (описове), або значно деталізоване по лексемах, або граматичне позначення” [16, с. 81], називаються лакунами.

“Умови природного життя етносу накладають відбиток на загальномовний словник” [31, с. 97].

Розбіжності у сприйманні дійсності та в її відображенні можна простежити на прикладі найменувань багатьох явищ природи в мовах дослідження.

Аналіз виділених груп і підгруп дозволив встановити цілу низку розбіжностей у сприйманні дійсності та в її відображенні, які можна простежити на прикладі найменувань багатьох явищ природи в мовах дослідження. Ці розбіжності виявляються у незбіганні способів номінації, так зафіксовано випадки, коли для позначення якогось явища в одній з мов уживається окреме найменування (кореневий чи похідний іменник), а в іншій мові – словосполучення, пор.: укр. *негода*, *непогода*, рос. *непогода*, *ненастье* – англ. *bad / rainy weather*; англ. *tide*, нім. *Gezeiten pl*, ісп. *marea* ‘приплив і відлив’ – укр. *приплив* і *відплив*; ісп. *montón de nieve* ‘замет снігу’ – укр. *замет*.

Також у мові існують відносні лінгвістичні лакуни, тобто “нетотожність відповідних значень різних мов”, які виникають через “варіювання дійсності у зв’язку зі специфічними природно-географічними, національно-культурними умовами життя народів, але у значній

кількості випадків відносно лагуни зумовлені “примхою” мовної системи, коли ідентичним реаліям різними мовами надаються нетотожні характеристики” [32, с. 6].

Кореневому чи похідному слову в одній з обраних мов відповідає складне слово-компонент в іншій, пор.: укр. *завірюха*, *хуртовина*, рос. *метель* – англ. *snowstorm*, англ. *debacle*₂ – укр. *льодохід*, *кригоплав*, *кригохід*, рос. *ледоход*, нім. *Eisgang m*, *Eistreiben n*.

Також виокремлюються випадки, коли двом різним лексемам в одній

з досліджуваних мов відповідає одна й та сама лексема в іншій досліджуваній мові, пор.: укр. *міраж*, *марево*, рос. *мираж*, *марево* відповідає англ. *mirage*. Російським лексемам *иней*, *изморозь* еквівалентна англійська лексема *hoarfrost*. Порівняйте також рос. *облако*, *туча* – укр. *хмара*, англ. *cloud*, нім. *Wolke f*; рос. *марево*, *мгла*, *дымка* – англ. *haze*.

Мовна свідомість народів, які мешкають на різних територіях в умовах специфічної культури та історії, по-різному відображує навколишній світ, формує лексичну систему, в якій відбито як загальнолюдські, так і етноспецифічні елементи мовної картини світу. Так, для іспанської мови характерна значна кількість лексем на позначення вітру, його різновидів, велика кількість лексем на позначення природних явищ на воді. Наприклад, тільки в іспанській мові містяться окремі лексеми для позначення різновидів хмар: *ráfaga*₄ ‘хмара, що передвіщає непогоду’, *seja*₃ ‘хмара на вершині гори’, *tubarrón* ‘велика чорна хмара’ тощо.

В іспанській мові відразу чотири лексеми *centella*, *relámpago*, *rayo*₂, *exhalación*₃ позначають таке явище, як *блискавка*. Також в іспанській мові на позначення припливу використовується цілий ряд лексем *afluencia*, *alfaide*, *estrucción*, *mareta*, *aguaje*₂, *influjo*₂ (порівняйте з англ. *flow*₄, *flood*₃, укр. *приплив* та рос. *прилив*), у німецькій мові виокремлено також декілька лексичних одиниць на позначення цього явища, але вони переважно є композитами: *Flut f*, *Springflut f*, *Springtide f*, *Sturmflut f*.

В англійській мові найбільша кількість лексем на позначення вітру з досліджуваних усіх мов, вони характеризуються наявністю великої кількості синонімів, наприклад, *сильний порив* в англійській мові позначається п’ятьма лексемами – *blow*₃, *blast*₄, *flaw*, *flurry*₂, *scud*₄. Також в англійській мові існує цілий ряд лексем на позначення дощу різної інтенсивності та якості, наприклад, на позначення зливи використовуються лексеми: *downpour*, *pour*, *shower*, *torrent*₂, *rainfall*, *cloudburst* тощо. Особливістю української мови є значна кількість лексем, що позначають *завірюху*, *хуртовину*, а також *заморозки* – укр. *заморозки*, *озимки*, *приморозки*. В англійській і німецькій мовах відсутні окремі лексеми на позначення цього явища, у цих мовах використовується множина від слів англ. *frost* ‘мороз’, нім. *Frost m* ‘мороз’ – англ. *frosts*, нім. *Fröste pl*. В українській мові існує цілий ряд лексем на позначення *завірюхи*, пор.: укр. *завірюха*, *хуртовина*, *хуга*, *хуговій*, *сніжниця*, *завія*, порівняйте з англ. *snowstorm*, нім. *Schneesturm m*, *Schneegestöber n*, *Schneetreiben n*, рос. *вьюга*. Деякі природні явища позначаються кількома лексемами, що утворюють синонімічний ряд у двох або більше мовах дослідження. Так, на позначення *сумінок* в англійській мові використовують такі лексеми *dusk* / *twilight* / *nightfall* / *owl-light*, в українській – *сумінки*, *сумінь*, *присмерки*, *примерки*, *померки*, *смеркання*, *смерк*, *морок*, тоді як у німецькій – *Dämmerung f* і в російській мові – *сумерки*.

Ці відмінності мовних картин світу зумовлені, насамперед, різними кліматичними умовами, в яких проживають носії тієї або іншої мови дослідження, і як наслідок – більшою значущістю цих явищ для носіїв конкретної мови. Розглянемо докладніше ці та інші особливості досліджуваної ТГ у межах виокремлених підгруп.

Проблема сутності мовної картини світу є однією з найактуальніших на сучасному етапі розвитку мовознавства, якій присвячено велику кількість публікацій різного спрямування. Існує багато визначень поняття *картина світу*, але більшість дослідників вказує на його розмитість. Предметом дослідження поряд із національною мовною картиною світу є також концептуальна картина світу. Мовна картина світу є наївним утворенням, відображенням реально існуючих речей у мові. Кількість мовних картин дорівнює кількості мов, адже кожна мова є неповторним явищем. Існує ціла низка чинників, які впливають на формування мовної картини світу, серед них природа та культура. Фрагмент національної мовної картини світу, який представлено НЯП, також характеризується специфічними рисами для кожної з мов, що спричинено насамперед різними кліматичними умовами країн зіставлюваних мов. Подальшу перспективу дослідження становить залучення матеріалу інших різноструктурних мов.

Література

1. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу : зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В. І. Кононенко // Мовознавство. — 1996. — № 6. — С. 39–46.
2. Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии : Опыт сравнительного анализа славянских и немецких наименований природных явлений / М. М. Кондратенко. — München : Sagner, 2000. — 117 с.
3. Кочерган М. П. Зіставна лексична семантика : проблеми і методи дослідження / М. П. Кочерган // Мовознавство. — 1996 — № 2-3. — С. 3–11.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : Гумбольдт В. фон.; [пер. с нем.]. — Москва : ОАО ИГ «Прогресс», 2001. — 400 с.
5. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. — [2-е изд. испр. и доп.]. — Москва : ЧеРо, 2003. — 348 с.
6. Манакин В. М. У пошуках мовної моделі світу / В. М. Манакин // Проблеми зіставної семантики : [зб. наук. статей / від. ред. О. О. Тараненко]. — К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. — Вип. 9. — 484 с.

7. Пищальникова В. А. Национальная специфика картины мира и ее репрезентация в языке / В. А. Пищальникова // Языковое сознание : содержание и функционирование : XIII Междунар. симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации, 1–2 июня 2000 : тезисы докл. — М., 2000. — С. 189–190.
8. Постовалова М. В. Картина мира в жизнедеятельности человека / М. В. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. — Москва, 1999. — С. 8–70.
9. Русская языковая картина мира и системная лексикография / [В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева и др.] ; отв. ред Ю. Д. Апресян. — Москва : Языки славянских культур, 2006. — 912 с.
10. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Ж. П. Соколовська // Мовознавство. — 2002. — № 6. — С. 87–91.
11. Шмелёв А. Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А. Д. Шмелёв. — Москва : Языки русской культуры, 2002. — 492 с.
12. Вардзелашвили Ж. Метафорические номинации в языковой картине мира / Ж. Вардзелашвили // Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет. Научные труды. — Вып. II. — Санкт-Петербург; Тбилиси, 2001. — С. 32–37. (Серия “Филология”).
13. Ваулина Г. Ю. Картина мира в языковой метафоре / Г. Ю. Ваулина, Г. Н. Складьяревская // Scando-Slavica. — 1993. — Tomus 41. — С. 200–213.
14. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира : [ред. Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова]. — Москва : Наука, 1998. — С. 173–189.
15. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. — 2004. — № 4. — С. 3–9.
16. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский ; [отв. ред. А. М. Шахнарович, предисл. С. И. Мельник и А. М. Шахнаровича]. — [2-е изд., доп.]. — Москва : Едиториал УРСС, 2005. — 128 с.
17. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. І. Даниленко // Мовознавство. — 2009. — № 5. — С. 3–11.
18. Чанышева З. З. Этнокультурные основания лексической семантики: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка” / З. З. Чанышева. — Уфа, 2006. — 44 с.
19. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. — Москва : Наука. — 367 с.
20. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира : Аналогия в семантике / Е. В. Урысон. — Москва : Языки славянской культуры, 2003. — 224 с.
21. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : навч. посібник для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів / А. О. Білецький. — К. : АртЕк, 1997. — 224 с.
22. Бондарева Е. П. Актуализация концепта мысли в русской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Бондарева Евгения Петровна. — Кемерово, 2005. — 164 с.
23. Лобур Н. В. Антропометрична метафора у мовній картині світу : типологічна модель (на матеріалах української і чеської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”, 10.02.03 „Слов'янські мови” / Н. В. Лобур. — Л., 1997. — 22 с.
24. Чернишенко І. А. Фактори формування національних мовних картин світу / І. А. Чернишенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2007. — № 32. — С. 158–162.
25. Материнська О. В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російській мовах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.17 / Материнська Олена Валеріївна. — Донецьк, 2005. — 203 с.
26. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах / А. Вежбицкая. — Вып. 3. — Москва, 1993. — С. 185–206.
27. Уорф Б. Наука и языкознание. О двух ошибочных воззрениях на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том как слова и обычаи влияют на мышление / Б. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. — Москва : Издательство иностранной литературы. — 1960. — № 1. — С. 169–182.
28. Brown C. H. Lexical typology from an anthropological point of view / C. H. Brown // Language typology and language universals / Sprachtypologie and sprachliche Universalien. — Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 2001. — V. 2. — P. 1178–1190.
29. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. — Москва : Добросвет, 2000, 2003. — 544 с.
30. Вершинина Н. А. Концепт “ветер” в немецкой лингвокультуре / Н. А. Вершинина // Вопросы лингвистики и лингводидактики : Концепт, культура, компетенция : [междуз. сб. науч. трудов / под ред. Г. Г. Галич]. — Омск : Омск. гос. ун-т, 2004. — 288 с.
31. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. — 2009. — № 3–4. — С. 94–103.
32. Попов Ю. В. Зіставне дослідження семантичної деривації в сучасних російській та англійській мовах (в аспекті концептуально-мовної картини світу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство” / Ю. В. Попов. — Одеса, 1996. — 16 с.

This paper contains the results of research of names denoting natural phenomena in English, German, Spanish, Ukrainian and Russian as a reflection of their language picture of the world.
 Key words: *lexical unit, lexical and semantic variant, language picture of the world, names of natural phenomena.*